

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ВТОРИННИХ ПРЕДИКАТНИХ СИНТАКСЕМ АДВЕРБІАЛЬНОГО ТИПУ (на матеріалі мови творів письменників Буковини)

У статті запропоновано типологію денотативних ситуацій реченнєвих пропозицій у простих семантично елементарних / неелементарних реченнях; окреслено прагматичний потенціал адвербіальних синтаксем.

Ключові слова: ситуація, просте речення, пропозиція, стилістика, функції.

Елена Кульбабская

Стилистические функции вторичных предикатных синтаксем адвербиального типа (на материале языка произведений писателей Буковины)

В статье представлена типология денотативных ситуаций предложеческих пропозиций в простых семантически элементарных предложениях; описан прагматический потенциал адвербиальных синтаксем.

Ключевые слова: ситуация, простое предложение, стилистика, функции.

Olena Kul'babs'ka

Stylistic functions of secondary predicative adverbial syntaxemes

It is clause considers word forms, word-combinations and designs in structure of a simple sentence which are based on a parity of statements with a different degree of actualization of fragments of the message about the same situation of the validity.

Key words: situation, simple sentence, stylistic, function.

Пропонована стаття поділена на дві змістові частини. Перша – це коротке резюме про універсальну природу предиката і його місце в семантико-синтаксичній структурі простого речення. Допоміжний характер цього певною мірою реферативного розділу не передбачає фіксації всіх першоджерел та встановлення пріоритетів. Його варто розглядати як тему щодо другої, рематичної, частини, присвяченої з'ясуванню прагматичного потенціалу вторинних предикатних синтаксем адвербіального типу в художньому дискурсі.

I. Предикатно-аргументні відношення у структурі мови

1.1. *Мова – мислення – дійсність.* Функціональна природа мови реалізується в мовленнєвій діяльності, що є опосередкованою ланкою між реальністю, мисленням і мовою. Максимальний зв'язок мови з позамовною дійсністю виявляємо на значеннєвому рівні. Тому можна припустити, що саме на семантико-синтаксичному рівні висловлення відображає **с т р у к т у р у т і є ї с и т у а ц і ї**, інформацію про яку воно містить [детальніше див.: 6].

Позамовна ситуація репрезентує деяку подію (дію, процес, стан, властивість, локацію, кількість). У семантико-синтаксичному плані ситуацію відбиває **п р о п о з и ц і я**, яка „утворює глибинну структуру ситуацій та основу для рівнозначних трансформацій і перефразувань синтаксичних структур із заповненими позиціями” [8, с. 30]. Структуру пропозиції визначає **п р е д и к а т** і зумовлені його валентністю **а р г у м е н т и** [детальніше див.: 5; 14]. Отже, семантична природа предиката – спосіб мисленнєвого членування дійсності на ситуації [про різні підходи до тлумачення лінгвальної природи предиката див.: 15; 17].

1.2. *Членування дійсності на ситуації.* Спосіб поділу дійсності на систему ситуацій не однозначний. Той самий фрагмент реальності можна представити як одиничну ситуацію або як їхню сукупність. На думку О. Кибрика, обсяг ситуації залежить від обраного масштабу розгляду, до того ж, для лінгвістики принципово важливим є два: а) масштаб елементарної ситуації; б) масштаб лексикалізованої (неелементарної) ситуації [12, с. 325].

Окреслені функціональні диференціації дають нам підстави для введення нового поняття „предикатема”. Так, *елементарні ситуації* репрезентують реченнєві пропозиції, мікросистему об'єктивних суб'єктно-предикатних відношень, у яких репрезентує **о с н о в н і п р е д и к а т е м и**. Таке тлумачення семантичної структури речення уможливорює класифікацію елементарних денотативних ситуацій:

1. *Ситуація діяльності, певної дії*, яку „породжує суб'єкт-діяч і яку він активно й безпосередньо стимулює” [2, с. 93]. Передають такі ситуації дієслівні речення з предикатами дії

(фізичної, мовленнєво-мисленнєвої, асоціативної, руху тощо), напр.: *Як просто ми пройшли через роки...* (Т. Севернюк: 37); *Буду поле я орати* (Ю. Федькович: 14); *Шукала слів. Знайшла мовчання* (Т. Севернюк: 46).

2. *Ситуація буття, розташування, наявності, існування / відсутності чогось*. Її маркують двоскладні та односкладні речення, у яких предикатами найчастіше є дієслова *бути, мати, перебувати* тощо, як-от: *А істина була між ними* (Т. Севернюк: 14); *Мала удова багато дітей* (Ю. Федькович: 243). Це значення може передавати і формально „нульовий присудок”: *Засніжене вікно. Гілок химерні сплети. Навала темних дум* (Т. Севернюк: 23).

3. *Ситуації процесу* фіксують відповідні зміни в часі. Найчастіше це значення передають дієслова-предикати *рости, цвісти, молодіти, біліти, чорніти, танцювати, сохнути, горіти, замерзати* та ін., а суб'єктами не тільки назви істот, осіб, але й назви різних предметів дійсності. Наприклад: *В печах потріскують багаття* (Т. Севернюк: 61); *Минає ніч, і день встає* (Т. Севернюк: 31); *Червоніли маки* (ПБ 2: В. Мельник, 225).

4. *Ситуації стану* вказують на тимчасову властивість, характеристику предмета чи особи, представлену незалежно щодо суб'єкта-носія стану [1, с. 97]. Предикати стану, що виражають як фізичний стан природи, навколишнього середовища, так і різноманітні стани людини, орієнтовано на „пасивного” суб'єкта. Наприклад: – *Так, тут гарно; я приходжу завше сюди, щоби розвеселитися трохи!* – сказала Анна на Костеві слова (ПБ I: Є. Ярошинська, 193); *І тяжко, і боляче стало на її [Марининому] серденьку...*; *Надворі було ясно* (ПБ: С. Воробкевич, 128; 129).

5. *Ситуації характеристики* об'єктів дійсності зумовлюють використання предикатів якості на означення відносно незмінної, стійкої, постійної чи тимчасової, внутрішньої чи зовнішньої ознаки предмета. У такій ролі здебільшого використовуємо прикметники, що характеризують різноманітні ознаки суб'єктів предикатів. Наприклад: *Пелюстки будуть найчистіші в світі* (ПБ 2: В. Мельник, 225); *Хлопчик став поганим* (Є. Ярошинська: 127); *Ти міг бути щасливим* (Є. Ярошинська: 145).

6. *Ситуацію відношення* суб'єкта до дійсності, предметів та осіб передають дієслівні форми на зразок *любити, кохати, ненавидіти* тощо. Такі ситуації передбачають „суб'єкта” та „об'єкта” почуття, напр.: *Ми її [вчительку] так любимо* (ПБ 2: М. Радчук, 264); *Ти [Ісус] діточки кохав* (Ю. Федькович: 6).

7. *Ситуацію кваліфікації* відображають предикати, що характеризують особу чи предмет, указуючи на їхні постійні або змінні ознаки, напр.: *Петро Палій – поет* (ПБ 2: О. Романенко, 126); *Чернівці – місто* тощо;

8. *Ситуацію ідентифікації* маркують предикати, що вказують на належність особи або предмета до певного класу, напр.: *Буковинський Соловій – Юрій Федькович; Наше місто – Чернівці* тощо;

9. *Ситуацію кількості* репрезентують предикати, які передають квантитативні характеристики осіб або предметів, напр.: *Дітей – двійко; Хариті було вісім років* (М. Коцюбинський: 4).

Масштаб лексикалізованої ситуації – це розгляд, за якого одній події відповідає закріплена мовною нормою лексема-предикат, що називає цю подію. Лексеми-предикати (в іншому потрактуванні – *вторинні предикатні синтаксеми, ознакові слова*) мають аналогічну до базових предикатів структуру в тому сенсі, що вони також відкривають місця для актантів у нереченнєвій (побічній) пропозиції [див.: 16]. Семантико-синтаксичну одиницю, що відображає мікросистему потенційних суб'єктно-предикатних відношень тлумачимо як „в т о р и н н а п р е д и к а т е м а”.

У простих реченнях із вторинною предикацією представлено лексикалізовані макроситуації, що ґрунтуються на семантико-синтаксичних відношеннях між елементарними ситуаціями. Із-поміж них виокремлюємо:

1. *Макроситуацію якісної характеристики*, яка маркує ознаку, позначувану опорним іменником або дієсловом-предикатом, напр.: *Десь чую пісеньку весняну, таку солодку і ніжну* (ПБ 2: К. Ластівка, 660) // *Десь чую пісеньку + Пісенька є весняна + Пісенька така солодка + Пісенька є ніжна; Очі сяють радістю* (ПБ I: К. Ластівка, 674) // *Очі сяють + Очі є радісні; Оба вели бесіду по-волоськи* (ПБ I: Є. Ярошинська, 196) // *Обоє вели бесіду + Так бесідувать волохи*;

2. *Макроситуацію модифікувальної характеристики*, що стосується передусім ускладнення предикатної та суб'єктної синтаксеми з формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного боку, напр.: *А чоловік пішов додому і вже на Бога не нарікав* (Ю. Федькович: 47) // *Чоловік пішов*

додому + Чоловік уже не нарікав на Бога; А Кость стояв усе зі спущеними вділ очима (ПБ І: Є. Ярошинська, 195) // Кость стояв + Кость спустив очі вділ тощо;

3. **Макроситуацію часу**, яка представляє темпоральні рамки кількох подій, напр.: *При сих забавах не думала Наталка про строї* (Є. Ярошинська: 80) // (Коли) *Наталка забавлялася + Наталка не думала про строї; За кілька день вернула знов перепелиця до гнізда* (Ю. Федькович: 68) // (Коли) *Минуло кілька днів + Перепелиця вернула знов до гнізда* тощо;

4. **Макроситуацію причини (каузації)**, що виражає пряму зумовленість: наслідок → причина, напр.: *Колючі стерні кривавили дитячі ноги* (ПБ 2: М. Івасюк, 12) // *Стерні кривавили дитячі ноги + (Бо) Стерні були колючі; Одарка була дуже голодна, а, побачивши так багато печива, почала плакати* (Є. Ярошинська, 30) // *Одарка була дуже голодна + Одарка почала плакати + (Оскільки) Вона побачила печиво + Печива є так багато* тощо;

5. **Макроситуацію наслідку**, яка призначена для вираження причиново-наслідкових відношень, напр.: *Всюди майоріли квіти, вкриваючи землю всіма барвами нашого дивосвіту* (ПБ 2: В. Мельник, 225) // *Всюди майоріли квіти + (Так що) Вони вкривали землю всіма барвами нашого дивосвіту* тощо;

6. **Макроситуацію умови** представлена пропозиціями, які повідомляють про явища, події, можливі за певних умов, напр.: *Я без неї [рідної землі] дня не міг би жити* (ПБ 2: С. Будний, 116) // (Якщо) *Рідної землі не було б + Я не міг би і дня жити; Ніхто не годен віці барви вбити, даровані митцю святим чуттям* (ПБ 2: Т. Севернюк, 245) // *Ніхто не годен віці барви вбити + (Якщо) Барви подарувало митцю святе чуття* тощо;

7. **Макроситуацію допусту**, що вказує на ті чи ті обставини протікання дії, вираженої базовим предикатом, напр.: *Наперекір лихій недузї П. Амбросій переймається і громадськими справами* (ПБ 2: Б. Мельничук, 74) // *П. Амбросій переймається і громадськими справами + (Хоча) Вона недужас; З великої хмари та малий дощ* (Нар. тв.) // (Незважаючи на те, що) *Хмара є велика + Дощ є малий*.

8. **Макроситуацію мети**, яка виражає призначення дії або процесу, указують на явища, заради яких відбувається дія, позначувана оформленою реченневою пропозицією, напр.: *Бабуся брече полоти город* (ПБ: В. Бабляк, 58) // *Бабуся брече + (Щоб) Бабуся полотиме город; Я прийшов за розумною порадою* (ПБ 2: В. Мельник, 222) // *Я прийшов + (Аби) Хтось має порадити* тощо;

9. **Макроситуацію міри і ступеня**, яка характеризує дію або ознаку щодо інтенсивності чи міри їх вияву, напр.: *Читав Юрко вже десятий раз про богиню снів* (Є. Ярошинська: 143) // *Юрко читав про богиню снів + Це тривало десять разів; До коріння висухла трава* (ПБ 2: В. Місевич, 236) // *Трава висухла + Коріння висухло* тощо;

10. **Макроситуацію тотожності (еквівалентності)**, яка подає тотожну чи приблизну назву того самого поняття, уточнює або пояснює зміст попередньої пропозиції, напр.: *Словоскладання, або синтаксис, – це вчення про сполучення слів* (Із підручника) // *Словоскладання – це вчення про сполучення слів + Синтаксис – це вчення про сполучення слів; А одного з них, Колесникового Михася, [Мартин] зненавидів найгірше* (Є. Ярошинська: 147) // *Мартин зненавидів одного з них + Мартин зненавидів Колесникового Михася* тощо;

11. **Макроситуацію асоціативних відношень**, що зображує предмет, явище або дію через найхарактерніші ознаки, які є органічно властивими для інших [18: 469], напр.: *Хлопець упав, мов мертвий, на землю* (Є. Ярошинська: 127) // *Хлопець упав на землю + Так падає мертвий; Погаснуть можна сірником* (ПБ 2: В. Кушнір, 183) // *Хтось може погаснути + Так гасне сірник; Благодать [Святого Духа, засіяна у рідне слово,] сіяла в думках барвінково* (ПБ 2: М. Івасюк, 16) // *Благодать сіяла в думках + Так сіяє барвінок* тощо;

12. **Макроситуацію модального відношення**, яка виявляє ставлення мовця до повідомлюваного, напр.: *Можливо, в рядки віршів закрадаються болі моїх ран* (ПБ 2: С. Будний, 120) // *Я маю рани + Рани болять + (І) Я припускаю + (Що) Біль закрадається у рядки віршів; Жаль, прощать не вмієм* (ПБ 2: М. Матіос, 318) // *Я жалкую + (Що) Ми не вміємо прощать* тощо;

13. **Макроситуацію інформативного доповнення**, яка доповнює елементарну ситуацію додатковими зауваженнями, важливою інформацією, коментарями, напр.: *[Димка – село румуно-молдавське, і] голова (його ще вчора звали „домнул примар”) сам веде нас до Рахіри* (ПБ 2: В. Бабляк, 50) // *Голова сам веде нас до Рахіри + Хтось звав голову „домнул примар” + Це було вчора; При місяці ще й при зорях (Ой, давним-давно) холодило білу руку стремено* (ПБ 2:

Г. Тарасюк, 272) // *Був місяць + Були зорі + Це було давним-давно + Стремлено холодило руку + Рука була біла.*

14. **Макроситуацію спонукання**, що передбачає передачу вольових стосунків між суб'єктом-мовцем та співрозмовником, як-от: *Не обминай себе, друже* (В. Вознюк: 7) // *Я прошу друга + (Щоб) Друг не оминатиме тебе; Нехай печаль мою вітри завіють* (С. Заєць: 11) // *Я печалюсь + Я бажаю + (Щоб) вітри завіють печаль* тощо.

Отже, ми кваліфікуємо с и т у а ц і ю як фрагмент реального чи концептуального світу, відображений у реченні-висловленні. Цей фрагмент є незначним (за обсягом і протяжністю, але не за змістом) відрізком, який виокремлюємо з багатопланового, мінливого світу, і водночас він визначається внутрішньою завершеністю, передбачає причинову зумовленість. Ситуація спричиняє відбір елементів змісту та встановлює відношення між ними. Розгляд речення у семантичних координатах треба здійснювати з обов'язковим урахуванням типу предиката, його лексико-семантичної природи, від якої безпосередньо залежить кількість учасників та їх рольовий статус у пропозиції.

1.3. **Концептуальні сфери смислу.** Яку ж інформацію містить просте поліпропозитивне речення? По-перше, інформацію про певний фрагмент дійсності, осмислений мовцем, яку на формально-синтаксичному рівні представляє синтаксична структура речення. Назвемо цю інформацію з о в н і ш н ь о с и т у а ц і й н и м компонентом смислу (семантики).

Попри те, інформація про реальність тісно пов'язана з мовною особистістю, її компетентністю та уподобаннями. Мовленнєва діяльність людини полягає не тільки в творчому осмисленні реальності, а й у творчому перетворенні багатовимірного континуального уявлення про дійсність у його двовірний образ – т е к с т. Механізм структурування інформації потребує врахування багатьох чинників, зокрема, кваліфікації подій за важливістю, новизною, бажаністю, актуальністю як для мовця, так і для співрозмовника. Ця інформація про комунікативні інтенції (задуми), стратегії та іллокутивні цілі мовця має стосунок до к о м у н і к а т и в н о г о компонента смислу.

І комунікативний мотив, і його розгортання, утілення в мові мають місце завдяки свідомій (чи несвідомій) орієнтації мовця на адресата, завдяки самій потребі та необхідності спілкування, співробітництва людей [8, с. 29]. У цьому аспекті необхідна умова успішного мовленнєвого акту – активізація тієї моделі дійсності, про яку повідомляє мовець (ідентифікація референтів імен, часу, простору тощо), у системі координат співрозмовника. Таку інформацію варто розглядати як а к т о - м о в л е н н є в и й компонент. Сукупність комунікативного та акто-мовленнєвого компонентів уможливує вивчення висловлення в прагматичній площині.

Інформація, що стосується всіх трьох компонентів, представлена в семантико-синтаксичній структурі простого речення. До того ж, у простому елементарному реченні її репрезентантом виступає предикатно-аргументна структура (реченнєва пропозиція зовнішньоситуаційного компонента). Додавання засобів системи в т о р и н н о ї п р е д и к а ц і ї, які формують нереченнєву пропозицію (на ґрунті комунікативного й акто-мовленнєвого компонентів) спричинено лише важливістю інформації, пор.: *Маріці не стало сердачка і Та сьогодні для маленької Марічки, учениці першого класу, не стало сердачка* (ПБ: Д. Макагон, 488); *Люди дивилися на ріку і В розпуці дивились люди в каламутні хвилі ріки* (ПБ: М. Марфієвич, 651); *Досить ночі, досить муки (Не рабом вже бути нам!)* (ПБ: К. Ластівка, 661) тощо. Отже, лексикалізовані ситуації містять приховану інформацію в максимально „прозорому” для співрозмовника вигляді. Мета наступної частини статті – описати прагматичний потенціал вторинних предикатів адвербіального типу, які утворюють у сучасній українській мові репертуар співвідносних синтаксичних засобів у художньому дискурсі.

II. Прагматичний потенціал адвербіальних предикатних синтаксем

Згорнуті (імпліцитні) моделі дають змогу авторові тексту будь-якого стилю доносити інформацію до читача в повному обсязі. Це, зокрема, уможливує аналіз мови художніх творів із погляду *п р а г м а т и к и*, яка встановлює закономірності використання в комунікації мовних засобів для цілеспрямованого впливу на адресата. Так, аналіз згорнутих конструкцій (вторинних предикатом) виявив лінгвістичні й екстралінгвістичні причини появи імпліцитного смислу та репрезентував механізм його формування з опорою на регулярні моделі імпліцитних конструкцій. Цей розгляд спирається на концепцію „картини світу”, а також на концепцію відмінностей у структурі грама-тичних єдностей. Першим кроком в опрацюванні лінгвістичної теорії перетворення було вчення про синтаксичну (функційну) т р а н с п о з и ц і ю, що сформулювалося ще в першій половині ХХ

століття (О. Есперсен, Л. Теньєр, Є. Курилович, Ш. Баллі та ін.). Сутність теорії полягала в тому, що було обґрунтовано постулат, що слово класу *A* може бути транспоновано в слово класу *B* разом з відповідними змінами синтаксичних властивостей, але зі збереженням вихідного лексичного значення. Щоправда, чітких правил транспонування запропоновано не було. Утім, теоретична вартість учення виявилася в подальшому вивченні дериваційних процесів. Зокрема, лінгвісти переконливо довели, що транспозитивна деривація не лише змінює знак функції, а й дає змогу осмислити подію, факти, якості і явища як деякі аналоги предметів у невидимому світі [13, с. 170; 2, с. 166–167; 4, с. 85 – 90; 19, с. 441–442 та ін.].

Наступним кроком у цьому напрямі була теорія *т р а н с ф о р м а ц і ї* (З. Харрис), у межах якої були сформульовані правила, що передбачали збереження: 1) всіх лексичних одиниць трансформованого висловлення; 2) відповідних синтаксичних зв'язків. Концепція З. Харриса як експериментальний засіб пошуку інваріантів і варіантів у синтаксисі набула досить широкого використання [див.: 11]. Водночас з'явилися роботи, які надали теорії трансформації форми динамічної породжувальної моделі, але такі, що зберегли її поверхнево-синтаксичну орієнтацію (Н. Хомський). До них дотичні роботи про синтаксичну синонімію (Г. Золотова, В. Брицин), деривацію синтаксичних одиниць (К. Городенська). Однак поняття синтаксичного синоніма не набуло чіткого визначення, унаслідок чого ця категорія охопила нерівнорядні явища, аж до синонімічних прийменників, пор.: *розбиватися в шматки // розбиватися на шматки* [див. зауваження: 9, с. 44–56]. Поняття варіантності в синтаксисі рясніло визначеннями, підходами, зокрема, по-новому, із позицій формально-синтаксичних співвідношень, його тлумачить Н. Гуйванюк [7]. Дослідниця інтерпретує кореляцію форми і змісту висловлення з позиції знакової теорії, між ними й з позиції асиметричного дуалізму знака (у синтаксисі – знакового вираження), що відкрило перед іншими українськими дослідниками (В. Шинкарук, М. Куриляк, О. Максим'юк та ін.) спектр співвідносних конструкцій (із тією самою глибинною структурою) і перспективи використання в семантико-синтаксичних описах методів аналізу, традиційно властивих лексичній семантиці – парадигматичного, синтагматичного, епідигматичного.

Сучасна типологія переходів від одного способу позначення дійсності до іншого репрезентована в працях В. Гака. На ґрунті ситуативних властивостей автор установив глибинні семантичні структури, що „ізолювано відображають дійсність” [3]. Отже, щоб бути повною, модель мовного синтезу на рівні мовлення повинна охоплювати, по-перше, структурну модель, тобто перелік усіх способів вираження певного значення, по-друге, семантичну модель, яка встановлює співвідношення між синонімічними засобами, по-третє, ситуативну модель, що визначає закономірності вибору конкретного мовного засобу з числа допущених системою і нормами мови в умовах відповідного контексту і ситуації (за В. Гаком).

Сучасні теорії перетворення (трансформації) зумовлюють наявність конститутивнотвірних функцій у засобах вторинної предикації. Дослідження мовних перетворень доводять, що та сама реалія може набувати номінацій різної зовнішньої та внутрішньої форми. Це стосується і найпоказовішого типу вторинних предикатних синтаксем – *а д в е р б і а л ь н и х*, що яскраво передають обставинну семантику [2, с. 271].

Морфологічними варіантами вторинних адвербіальних синтаксем є відмінкові та прийменниково-відмінкові форми, прислівники, інфінітиви, дісприслівники, дісприкметники, яким притаманне контекстуальне (мовленнєве) обставинне значення, а не системно закріплене в граматичній системі української мови.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що вживання різних форм на означення обставинної семантики суворо диференційовано і підпорядковано семантичним, комунікативним і стилістичним завданням тексту, тому що вибір тієї чи тієї структури пов'язаний із різноманітними способами репрезентації ситуації. Саме тому, уважаємо, альтернативні граматичні форми можна розглядати як систему зображувальних і комунікативних прийомів, різноманітних варіантів осмислення ідентичних чи подібних денотативних ситуацій, що їх визначає конкретне речення в текстовому масиві.

Репрезентація ситуації різними засобами мотивована сприйняттям автора або персонажа. Так, наприклад, прийменниково-відмінкові форми активніше використовуємо в тому разі, коли: 1) необхідне вживання прикметника в структурі прийменниково-відмінкової форми для більшої експресивності та комунікативної достатності, напр.: *Роберт із щирою вдячністю дивиться на дідуся* (ПБ 2: В. Бабляк, 66) // *Роберт дивиться на дідуся, дякуючи щиро*; 2) входить до

сурядного ряду обставинних поширювачів, напр.: *На цей раз Лупул зі своїми вояками покинув село серед ночі і без прощання* (М. Матіос: 149) // *На цей раз Лупул зі своїми вояками покинув село серед ночі, не прощавшись*; 3) у їхньому складі функціонують субстантивовані компоненти, які за інших комунікативних потреб можуть бути самостійними висловленнями, напр.: *Нова недовга влада зникла без „будь здоров” і без „дякую”* (М. Матіос: 144).

Загалом приєднано-відмінкові форми порівняно з дієприслівниками характеризуються більшим спрямуванням на позначення синкретичної обставинної семантики: спосіб дії + умова: *Роберт без вагання приймає ті слова* (ПБ 2: В. Бабляк, 60): *приймає* (як? / за якої умови?) *без вагання*; спосіб дії + причина: *Роберт з надією дивиться на діда Малайка* (ПБ 2: В. Бабляк, 71): *дивиться* (як? / чому?) *з надією*; спосіб дії + мета: *Завтра Дитинка рушить з ними [побратимами] вузькими стежками углиб буковинського краю з лютою покарою для Кириака* (М. Івасюк: 12): *рушить* (як? / з якою метою?) *з лютою покарою*. Це пояснюємо категорійною семантикою самих форм: дієприслівник, позначаючи додаткову дію, надає висловленню динамічності, що не завжди істотно з погляду смислової настанови тексту, тому приєднано-відмінкова форма стає придатнішою пор.: *Дід Малайка працює, але не поспішає*; *Дід Малайка працює не поспішаючи* (ПБ 2: В. Бабляк, 71) // *повагом*; *Дід Малайка працює без поспіху*.

Прислівники в реальному висловленні можуть не просто виконувати функцію якісної характеристики дієслівного предиката, а бути тісно пов'язаними із суб'єктом, називаючи його стан, що його виявляємо через дію, напр.: *У гордості своїй осамотіло стоїть людина* (ПБ 2: М. Радчук, 259) // *Осамотіло, проте гордо стоїть людина*; *Адальберт Федькович-Гординський постояв якусь мить у роздумі* (ПБ 2: В. Мельник, 227) // *Адальберт Федькович-Гординський роздумливо постояв якусь мить* // *Адальберт Федькович-Гординський, роздумуючи, постояв якусь мить*.

За умови відсутності лексичного паралелізму заміна приєднано-відмінкової форми на прислівник або дієприслівник (і навпаки) неможлива або в силу їхньої відсутності, напр.: *Дівчинка цупко трималася його каптана* (М. Івасюк: 19); *Рахіра, дрібно перебираючи ногами, зв'язаними вузькою горбатою, біжить до хати* (ПБ 2: В. Бабляк, 144); *Навіщо сучасній дівчині так прозаїчно вирішувати питання про своє майбутнє* (ПБ 2: В. Фольварочний, 171), або за умови переносного вживання адвербіального компонента, напр.: *А сьогодні Михайла зарізали без ножа і застрелили без карабіна* (М. Матіос: 144); *Калинно шепочуться з вітром роки* (ПБ 2: Т. Севернюк, 251), або за умови їхньої наявності, проте сполучувальні потенції останніх обмежені, напр.: *А дрібні матеріні сльози з жалем падають на зморщене лице* (ПБ 1: С. Воробкевич, 127).

Приєднано-відмінкові форми в разі спільності значень із прикметниковою формою можуть мати власні відтінки: *Він [Малишко] сидів з ледь помітним усміхом у монгольських очах* (ПБ 2: В. Дячков, 426). Форма „з усміхом” разом із поширювачами передбачає, що поет уважно слухає співрозмовника, розмірковує над почутим і, можливо, позитивно чи з легкою іронією сприймає адресата. Проте маркер „ледь помітний” сигналізує, що Малишко ніякою мірою не хоче образити іншого учасника мовленнєвого акту, ставиться до нього з повагою. Прикметник або прислівник знімають таку двоїстість, пор.: *Він сидів усміхнений / усміхнено*.

Приєднано-відмінкові форми здатні виражати контамінацію значень, як-от: *А бабуся крикнула в гніві: – Ти що се, сякий та такий сину?!* (ПБ 1: Ю. Федькович, 82). Приєднано-іменникова форма *в гніві* вказує не тільки на те, як відбувається дія, але й на її причину: крикнула тому, що була розгнівана. Водночас приєднано-іменникові форми можуть виступати як стилістичні засоби, що допомагають повніше розкрити характер героїв, напр.: *Вона [Г. Тарасюк] часто усміхається – і все ж з ледь причаєним смутком в очах* (ПБ 2: В. Дячков, 427); *Мирон Дитинка розпитував з такою завзятістю, що Хома Гафенко аж розгубився* (М. Івасюк: 5). Так, більшість адвербіальних синтаксем виступає синонімами, як-от: *чекати з трепетом* // *чекати трепетно*; *слухати з цікавістю* // *слухати зацікавлено*, *процідити з ненавистю* // *процідити ненавидячи* тощо. Проте приєднано-відмінкові форми маркують миттєвість такого вияву розповіді, у той час, як прислівники передають постійність цього стану. Дієприслівникова пропозиція має особливе призначення: утворюється висловлення на позначення кількох подій, пов'язаних часовими і логічними відношеннями.

Приєднано-відмінкова форма як маркер модальних відношень на відміну від прислівника часто засвідчують супровідність кваліфікаційної атрибуції та вказують ще й на психологічний стан людини: 1. [Артемія] *Дивилася з болем у серці, як рідна донька* (М. Івасюк: 5); 2. – *Ти кладеш на терези мою порядність, парубоче? – з гнівом ститав Хома Гафенко* (М. Івасюк: 5); 3. – *Мене ж*

тут три роки не було, – мовив *лагідно*, з *винуватими нотками в голосі* (М. Івасюк: 9) тощо. У наведених реченнях приєднано-відмінкові форми актуалізують співчутливість (1), невдоволення (2) та визнання неправоти (3) героїв. Приєднано-відмінкові форми, як свідчить аналіз матеріалу, постають уживанішими в мові художньої літератури, коли автор не приховує власної оцінки події. Прислівники ж і дієприслівники поширенішими є: 1) за відсутності спільнокореневого абстрактного іменника, що легко поєднується з приєдником, напр.: *Дитинка машинально схопився за руків'я шаблі.* (М. Івасюк: 7); *Якийсь двірник збирається судити прилюдно козака?* (М. Івасюк: 7); або ж така конструкція гіпотетично можлива, але не вживана, напр.: *Дитинка захитав заперечливо головою* (М. Івасюк: 7) // *із запереченням*; *Вони [побратими] люто мстили за моє каліцтво* (М. Івасюк: 7) // *з люттям*; 2) за необхідності вираження додаткових відтінків модального значення: *Думки плавали вільно, без перешкод* (М. Івасюк: 19); *[Побратими] Зітхнули полегшено // Зітхнули з полегшенням* (М. Івасюк: 15). Уживання прислівників і дієприслівників часто обмежене рамками лексичної сполучуваності: *Вершники особливо обережно просувались углиб Буковини* (М. Івасюк: 17); *Іван так і сидить під брамою, взгорнувшись залишенням Дарусею коцом* (М. Матіос: 55). Якщо зіставляти прислівники, дієприслівники і приєднано-відмінкові форми, то варто зауважити, що прислівники та дієприслівники постають стилістично нейтральними порівняно з останніми.

Отже, якщо постає необхідність конкретизації, деталізації чого-небудь, прислівник не зовсім придатний. Його не завжди можна поширювати іншими словами, суттєвими для певного контексту, та й коло таких поширювачів є вузьким: *дуже, вельми, особливо, надзвичайно* тощо. Приєднано-відмінковим формам у ситуації позначення модальності порівняно з іншими формами притаманні ширші сполучувальні властивості, що зумовлено їхнім більш конкретним значенням. Саме приєдник уможливує вживання при іменнику абстрактної семантики епітета, унаслідок чого конкретизується іменник. Переваги приєднано-відмінкових форм полягає в тому, що приєдники тяжіють до контамінації, тобто до поєднання кількох значень. Крім модального значення, приєднано-відмінкова форма вказує на психологічний стан людини, водночас характеризується причиновою семантикою. Останнє уможливує їх перебування в одному синонімічному ряду з яскраво вираженими каузальними сполуками, напр.: *Від чистого доньчиного сміху обличчя Хоми посвітлішало, він задоволено пригладив пиші вуса й гордовито мовив...* (М. Івасюк: 13).

Здатність одиниць усіх рівнів мовної системи виражати приховану, непритаманну за їхнім мовним статусом інформацію, визнана дослідниками об'єктивною закономірністю, пов'язаною з „асиметричним дуалізмом” мовного знака (С. Карцевський), із динамічною здатністю мовних одиниць „нарощувати смисли”, утворювати в процесі функціонування нові (Л. Щерба). Істотну роль відіграє також закон економії мовних засобів (А. Мартіне).

Імплицитні моделі – економний засіб репрезентації позалінгвістичного змісту, який дає змогу не називати всі компоненти змісту, а тільки один з них, найтипівший. Приховано виражений, додатковий смисл, як правило, пов'язують із *під текстом*. Конотація імплицитного змісту висловлення доступна для розуміння завдяки наявності в адресата мовних знань про способи референції (співвідношення) внесення в мовлення імен або їхніх еквівалентів з об'єктами дійсності, про засоби вираження в певній мові граматичних категорій; завдяки наявності в адресата фонових знань. „Те, що імплицитність пов'язана з елімінацією імені процесуальної семантики, із виявами вторинної предикації не підлягає ніякому сумніву” [10, с. 129]. Окремі синтаксисти розглядають імплицитні моделі як пропозитивні субстантивні словоформи (В. Гак та ін.), які являють собою номінації події, ситуацій, що містять у собі вторинний предикативний центр. Поява аналітичних конструкцій, зокрема імплицитних, зумовлена „драматизацією повнозначних слів, які домислюються в мовленні, і семантизацією приєдників” [10: 129]. Підтвердженням останнього може бути те, що імплицитна модель здатна поставати цілісним відображенням ситуації, за якої принципово суттєвою є семантика і функція приєдника.

Імплицитні моделі мають переваги щодо експлицитних: 1) вони уможливають уникнення смислової надлишковості, напр.: *Отож забрали Цвичка на п'ятнадцять діб у район. Перше: за вчинення опору владі і її повноважному представникові під час виконання ним службового обов'язку, друге – за намагання заволодіти зброєю дільничного міліціонера, і третє – лихослів'я, приниження честі і гідності присутніх під час конфлікту в приміщенні сільської ради* (М. Матіос: 75); 2) надають мовленню більшої компресії, глибина мовлення при цьому набагато ємніша, напр.:

Вона [бджола] бриніла враз з ними, лежачи на животі, спершись на лікті і уклавши бороду в руки. Бриніла все наново, заперши в собі дух, одностайно, тоншим або нижчим голосом, – се було їй байдуже, якого вони тону надавали... Опісля, поклавши голову в траву, замовкала і вслухувалась в жуужжання. Лежала нерухомо, немовби в глибокому сні. Одначе не спала. Вона бачила образи в тонах, переживала в уяві з'явища, котрі творила сама: казкові, фантастичні, неможливі, і плакала з смутку невиясненого... (О. Кобилянська I: 365); 3) мають здатність поєднувати кілька значень, напр.: [Вершники] *Йшли впевнено*, (як? з якої причини? – О. К.) *не боячись збитися з дороги й заблудитись* (М. Івасюк: 17); 4) уможливають членування єдиної реченнєвої структури на окремі компоненти з метою наголошення тієї чи тієї інформації, її актуалізації та виокремлення (парцелювання), надання самостійного статусу в загальній компонентній структурі (зовнішньо-реченнєвий аналітизм). Напр.: 1. *Іде перелюбник. Для зваби? Для згуби?* (М. Лазарук: 14); 2. *Людина вічності могла б стати „Людиною року”*. *Маючи добру „розкрутку”* (М. Фішбейн: 28); 3. *У пана Z мозолясті руки. Від оплесків* (М. Фішбейн: 72); 4. *На свій черговий конгрес зібралися шанувальники Льва Толстого. Графа* (М. Фішбейн: 94); 5. *Почався звичайний день. Розмірений, поділений на чверть години. Одноманітний. Як будень в острозі* (Н. Королева: 137) тощо. Одна з частин членованого речення (та, що залишалась після парцелювання) виступає стрижневою, структурно основною. Інша (парцелят) винесена за межі синтаксичної структури з певною комунікативною метою, наприклад, у наведених реченнях для актуалізації мети (1), умови (2), причини (3), апозитивного компонента (4), атрибута і порівняння (5). Ґрунт для розуміння смислу висловлення являють собою фонові знання (пресупозиція), наявні в автора та читача.

Комунікативна роль засобів вторинної предикації стає зримішою в художньому дискурсі, де надважливими постають актуалізація значення та ініціалізація того чи того компонента. Дослідження текстотвірного потенціалу засобів вторинної предикації важлива для різних жанрів художнього мовлення. Так, прагнучи надати великої змістової наснаги поетичному мовленню письменники вдаються до прийому нанизування однофункціональних конструкцій, напр.: *Від клопотів буденних і невдачних, / Від сварок, суперечок, суєти, / Від слів грімких і кроків необачних / Ще, слава Богу, є куди втекти* (ПБ 2: Т. Севернюк, 243). У реченнях цього різновиду спостерігаємо вираженість образної мови, насиченість її епітетами, метафорами, порівняннями, які увиразнюють семантико-синтаксичні відношення. Функціонування ускладнювальних компонентів створює особливу експресію слова і глибинну думки, розширює горизонти образної мови.

Література

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія [Текст] / І. Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1992. — 224 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник [Текст] / І. Р. Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 368 с.
3. Гак В. Г. Высказывание и ситуация // Гак В. Г. Языковые преобразования [Текст] / В. Г. Гак. — М. : Школа „Языки русской культуры”, 1998. — С. 243—263.
4. Гуйванюк Н. Функціональна транспозиція в синтаксисі [Текст] / Ніна Гуйванюк // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. — Донецьк : Дон НУ, 2001. — Вип. 7. — 85—90.
5. Гуйванюк Н. В. Репрезентація пропозиційних структур на рівні двоскладного речення [Текст] / Ніна Гуйванюк, О. В. Кульбабська // Науковий вісник Чернівецького університету / ред. : Н. В. Гуйванюк (наук. ред.) та ін. — Вип. 34 : Слов'янська філологія. — Чернівці : Рута, 1998. — С. 141—145.
6. Гуйванюк Н. В. Ситуація як денотат речення-висловлення [Текст] / Ніна Гуйванюк, О. В. Кульбабська // Семантика мови і тексту : матеріали ІХ Міжнародн. науково-практичн. конф. (26—28 вересня 2006 р.). — Івано-Франківськ : ВДВЦІТ, 2006. — С. 60—63.
7. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : монографія [Текст] / Ніна Гуйванюк. — Чернівці : Рута, 1999. — 336 с.
8. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису : монографія [Текст] / Анатолій Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2006. — 378 с.
9. Загнітко А. Лінгвістика тексту. Теорія і практикум : науково-навч. посібн. [Текст] / Анатолій Загнітко. — Донецьк : Дон НУ, 2006. — 288 с.
10. Загнітко А. Прийменники у структурі тексту: первинні і вторинні [Текст] / Анатолій Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. — Донецьк : Дон НУ, 2007. — Вип. 15. — С. 120—131.

11. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії: монографія [Текст] / Анатолій Загнітко. — Донецьк : Дон НУ, 2006. — 338 с.
12. Кибрик А. Е. Предикатно-аргументные отношения в семантике эргативных языков [Текст] / А. Е. Кибрик // Известия АН СССР. — 1980. — Т. 39. — № 4. — С. 324—335. — (Серия лит-ры и языка).
13. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира [Текст] // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / отв. ред. Б. А. Серебренников. — М. : Наука, 1988. — С. 141—172.
14. Кульбабська О. Поліпропозитивні прості речення у сучасній українській мові [Текст] / Олена Кульбабська // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. — У 2-х ч. / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. — Ч. 1. — Донецьк : Дон НУ, 2003. — Вип. 11. — С. 158—163.
15. Кульбабська О. Класифікаційні критерії предикатних синтаксем у мовознавчій літературі (теоретичні засади) [Текст] / Олена Кульбабська // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. / наук. ред. Бунчук Б. І. — Чернівці : Рута, 2009. — Вип. 428—429 : Слов'янська філологія — С. 208—214.
16. Кульбабська О. Вторинні предикати: лінгвальний статус, класифікація і репрезентація в сучасній українській мові [Текст] / Олена Кульбабська // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. — Донецьк : ДонНУ, 2009. — Вип. 18. — С. 70—75.
17. Кутня Г. До питання класифікаційних критеріїв предикатів у мовознавчій літературі [Текст] / Ганна Кутня // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. — Донецьк : Дон НУ, 2009. — Вип. 18. — С. 75—80.
18. Українська мова : енциклопедія [Текст]. — К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. — 752 с.
19. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник [Текст] / Олена Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2008. — 712 с.

Умовні позначення назв джерел

Вознюк В.: Вознюк В. Відлуння твоїх кроків : інтимна лірика [Текст] / Володимир Вознюк. — Тернопіль : Тернограф, 2006. — 150 с.

Заєць С.: Заєць С. Заметіль : поезії [Текст] / Сільвія Заєць. — Чернівці : Прут, 1997. — 51 с.

Івасюк М.: Івасюк М. Балада про вершника на білому коні [Текст] / Михайло Івасюк. — К. : Дніпро, 1988. — 270 с.

Матіос М.: Матіос М. Солодка Даруся : драма життя на три життя [Текст] / Марія Матіос. — Вид. 4-е. — Львів : ЛА „Піраміда”, 2007. — 188 с.

ПБ: Письменники Буковини другої половини XIX—XX століття. — У 2-ох частинах [Текст] // Упоряд. Б. І. Мельничук, М. І. Юрійчук. — Ч. I. — Чернівці : Прут, 2001. — 800 с.; Ч. II. — Чернівці : Прут, 1998. — 440 с.

Севернюк Т.: Севернюк Т. Догик безсмертника... Поезії... Сторінки щоденників... [Текст] / Тамара Севернюк. — Чернівці : Золоті литаври, 2003. — 312 с.

Федькович Ю.: Федькович Ю. Щоби знали руські діти [Текст] / Юрій Федькович / упоряд. О. Козьмик. — Чернівці : Книги—XXI, 2004. — 303 с.